

...Bəşəri kəşfləri də, əldə olunan bilgiləri də riyazi düsturlarla ifadə etmək mümkündür. Lakin bütün bunları inkişaf etdirmək, nəticələrindən

faydalanmaq üçün ilk baxışdan çox adi təsir bağışlayan ədəbi dil lazımdır.

Adi görünməyinə baxmayaraq, dilin dəqiqliyi düsturların dəqiqliyindən qat-qat güclüdür.

Nobel mükafatlaureatı Lui de Broyl

J.Büffon demişkən: “Üslubeynilənsandır”. “Üslub” termini genişməzmunundaşır. “Üslub” anlayışı özünü həyatın bir sıra sahələrində göstərir. Musiqidə, rəssamlıqda, heykəltəraşlıqda, memarlıqdabuanlayışatez-teztəsadüfedirik. Məsələn, klassikmusiqiüslubu, İtaliyaheykəltəraşlıqüslubu, Şərqiüslubundatikilmişbinalar, satirikədəbiyyatüslubu, XanŞuşinskiüslubu, SəttarBəhlulzadəüslubu, folklorüslubu, romantiküslub, realist üslubvə s. .

“Üslub” dedikdə “nizam, tərz, üslub, səliqə-sahman” başadüşülür. “Üslub” termini yunansözüolub, “yazmaqüçünistifadəolunançubuq” mənasıverir.

Psixoloqlarmüəyyənətmışlərkə, insan 10-15 yaşlararasıda, yəni aşağı və orta siniflərdə oxuduğu zaman şəxsiyyətlər arası münasibətlərə daxil olur. Bu dövrdə funksional üslubların dil vahidlərindən istifadə edir. Məhz bu yaş intervalında onun *fərdi üslubu* da formalaşır.

Heydər Əliyev qeyd edir ki, bizim xalqımız öz istedadına görə şair, yazıçı, söz ustası olubdur. Bizim xalqımız çox əsrlik tarixində böyük şairlər, yazıçılar, mütəfəkkirlər yetişdiribdir(2, s.118-119).

Yazıçılıq – duanınbırnövüdür. *Frans Kafka (yazıçı)*

Səmədova K. yazırki, nitq mədəniyyətinin bütün növlərində bu və ya başqa şəkildə ünsiyyət başverir. Elmi və ya bədii əsər oxuyan kəsdə müəlliflə “ünsiyyətə” girişilmiş olur.

1933-cü ildə “Müxtəsər üslubiyyat” adlı bir dərs kitabı nəşr olunmuşdur (3). Bu kitabda üslubiyyat məsələləri çox məhdud şəkildə əhatə edilmiş və sintaksis ədaha çox yer verilmişdir. Azərbaycan dilində, bəsit və ibtidai şəkildə də olsa, bədii nitqin üsul və yollarına həsr edilmiş ilk mətbu əsərlərdən biridə Rəşidbəy Əfəndiyevin 1901-ci ildə Bakıda nəşr etdirdiyi “Bəsirətülətfal” dərsliyində verilmiş bəzi materiallardır (bax: 1). Bundan sonra, təxminən elə o illərdə Məmmədağa Sidqinin qrammatika və qiraətə dair əlyazması şəkildə hazırladığı kitabı göstərmək olar.

Şair SaibTəbrizi demişkən, “Zərif və lətif bir məzmun qanadsız uçmağa qadir olsa da, gözəl forma mənə (məzmun) üçünqol-qanaddır”.O, bir şeirində, məzmunu, gözəllik timsalı “utancaq Yusifə”, incə (münasib) formanı isə onun köynəyinə bənzətməmişdir. Gözəllik on, doqquzu don olduğu kimi, gözəl mənə da gözəl formaya malik olmalıdır. Bu bənzətmə heç də təsadüfi deyil. Çünki yazıçı sözləri bədii əsərdə işlətməklə kifayətlənmir. O, sözlərlə şəkil çəkir.

Emosional (fransız sözü emovere, yəni hiss-həyəcan) və ekspressiv (latın sözü expressive, yəni yüksək ifadəlilik) kimi xüsusiyyətlərin birləşməsi nəticəsində əmələ gələn emosional-ekspressiv rəngli sözlər və ifadələr, məcazlar dilin ən mənalı, ən təsirli nitq vahidləridir.

Mənşə etibarilə məcaz olduqca qədimdir. Ehtimal ki, məcaz qədim insanların dünyagörüşü, təbiətə münasibəti ilə bağlı əmələ gəlmişdir. Hər bir xalqın dilində işlənən məcazlar həmin xalqın yaşadığı coğrafi şərait, təbiət, iqlim, mühit, təsərrüfat fəaliyyəti və s. ilə bağlıdır. “Məcaz” – yunan sözü olub, “döngə” deməkdir. “Kitabi-Dədə Qorqud”da statistik hesablamalara görə, çox az təqribiliklə ... 142 bədiitəyin 1294 dəfə, 48 müqayisə 73 dəfə, 76 metafora 174 dəfə işlənib.

Bədiitəsvirvə ifadə vasitələrindənəyerli-yerində istifadə etməkyazıçıdanböyükustalıqtələbedir. Çünki: “Nitqi çoxbəzəsən, məqsəddənəzaqdüşərsən”.(C.Rumi). Elə bunagörə də, yazıçılara “sözustaları” deyirlər.

Publisist üslubun yarımslublari.

1. Bədii-publisist dil	2. Elmi-publisist dil	3. Rəsmi-publisist dil
Qəzet dilidir. Bu üslub növündə publisist üslubun əsas xüsusiyyətləri gözlənilməklə yanaşı, yeri gəldikcə, obrazlılığa, bədiiyyə də yer verilir. Publisist üslubun bu qolu oçerk və felyeton adları ilə tanınır.	Elmi-kütləvi jurnal və kitabları dili nəzərdə tutulur. Müxtəlif elm sahələrinə (siyasətə, dinə və s.) aid publisist məqalə və ya kitabların dili elmi-publisist dildədir. Elmi-publisist dilə elmi-kütləvi dil də deyilir.	Publisist məzmunlu rəsmi yaxud işguzar sənədin dilidir. Publisist üslubXIX əsrin II yarısında milli qəzetlərin nəşrə başlanması ilə formalaşmışdır.

“**Publisist lüğət**”. **Mətbuat** - ərəbcə təb, mətbəə sözləri ilə qohumdur, ərəb dilində *tabaa* kökündəndir, mənası “çap etmək” deməkdir. Bu sözün cəm formasıdır. “Mətbuat” həm jurnalısika termini, həm də ümumişlək sözdür, “dövri çıxan qəzet, jurnal və s. –nin ümumi adı”dır.

⁸ Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universiteti filologiya elmləri doktoru, professor? e-mail: afag.agayeva 58@ gmail.com

Qəzet – bu sözün orijinalı olan qazetta İtaliyada gümüşdən hazırlanmış xırda pul vahidi olub. XVI əsrdə Venesiyada əlyazma qəzetlərinin biri bir qazetaya satıldığına görə pul vahidinin adı ilə adlanıb.

Jurnal – (fr.zəkaya sığmayan) çoxsəhifəli dövrü nəşr, yüksək poliqrifik səviyyəsi ilə fərqlənir, mətbuatda reklam vasitələrindən biridir. Jurnalist sözü fransız dilindən alınıb. *Jur–gün, jurnal – gündəlik, jurnalist–gündəlikçi*, yəni cari hadisələr barədə informasiyanı müxtəlif kütləvi kanallarda (mətbuat, radio, televiziya) ictimaiyyətə çatdıran şəxs deməkdir. Aparıcı dövrü nəşr olan qəzetin də adı dünya dillərinin çoxunda *gün, zaman, yenilik* anlayışları ilə bağlıdır. Məsələn, ona farsca *ruznamə – günün yazısı*, ispanca – *gündəlik*, almanca – *zamana aid olan*, ingiliscə – *yeniliklər vərəqi* deyilir.

Jurnalistin peşəsi infarkt və yüksək qan təzyiqinin ən çox rast gəlinəni peşədir.

“Bir dəfə bizə paltaryuyan qadın gəlmişdi. Anam məndən xahiş etdi ki, camaşırın (yuyulmalı paltarlar) siyahısını tutum”, – sonralar Aloiz xatirələrini belə danışdı: Paltaryuyan qadın gözləyirdi. Biz isə evdə bir parça kağız tapa bilmirdik, nəinki kağız, hətta mürəkkəb də qurumuşdu. Ümidimi üzüb, siyahını hamar daşın üzərinə mum, sabun və his qarışığından düzəldilmiş rənglə yazdım ki, kağız tapan kimi köçürüm. Sonralar yazını daşın üzərindən silmək qərarına gələndə, bilmək istədim: daşı azot turşusu ilə silsəm, görəsən, necə olar?

Aloiz düşündüyü kimi də etdi. Bəli, mətbuatın rüşeymi belə yarandı. Gələcəkdə Aloiz Zenefelder bu təcrübəni dəfələrlə təkrar etdi, təkmilləşdirdi və 1797-ci ildə çap üçün üsul yaratdı (bax: 4).

Azərbaycanda mətbuat üslubu. Müəllif üslubu özünü təkcə bədii ədəbiyyatda deyil, publisistikada da göstərir. Hətta məşhur fransız yazıçısı Gi de Mopassanın “Gözəl dost” romanında belə bir hissə var. Təcrübəli publisist qadın həm öz imzası, həm də sevdiyi şəxsin imzası ilə müxtəlif publisistik məqalələr, yazılar yazır. Bu yazılar mətbuatda mütəmadi olaraq dərc olunur. Oxuculardan bəziləri həmin üslubun kimə aid olduğunu bilirlər. Bununla da, belə bir faktın üstünü açırlar ki, həmin jurnalist qadın öz sevdiyi adam üçün məqalələr yazır. Azərbaycan publisistikasında da məşhur, tanınmış jurnalistlərin öz dəst-xətti, üslubu var.

Publisist üslub və texnika. Kütləvi kommunikasiya texnologiyaları (İKT). 1445-ci ildə İ.Qutenberq çap dəzgahını ixtira etməklə, kütləvi kommunikasiya texnologiyaları dövrünün əsasını qoydu (4, s.403).

Latin sözü olan *kommunikasiya*-nın mənası *əlaqə, ünsiyyət, birləşmə* deməkdir. Ünsiyyətdən fərqi: ünsiyyət yalnız tərəflərin qarşılıqlı surətdə bir-birinə ehtiyac duyması prosesində mümkündür, kommunikasiyada isə - qarşılıqlı anlaşma olmaya da bilər.

Ümummilli liderimiz Heydər Əliyev hələ 2003-cü ildə Azərbaycan Respublikasında informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının (İKT) inkişafı və geniş tətbiqi ilə bağlı “Azərbaycanın inkişafı naminə İKT üzrə “Milli Strategiya”-nı (2003-2012-ci illər) təsdiq etmişdir. “Milli Strategiya”-nın qəbulundan keçən müddət ərzində bu sahədə kompleks tədbirlər həyata keçirilmişdir.

Son olaraq qeyd etmək lazımdır ki, kütləvi informasiya vasitələri (KİV) cəmiyyətdə həqiqətən də çoxtərəfli funksiyaya malikdir: ədəbi dilin təbliği, məlumatın yayılması, savadlılığın artırılması, müxtəlif mədəniyyətlərlə tanışlıq və onların öyrənilməsi, əyləncə, dünya əhalisi arasında əlaqələrin yaranması, müxtəlif dillərin öyrənilməsi və s. . Bütün bunlardan düzgün istifadə edildikdə KİV əhəlinin inkişaf edib irəli getməsində yardımçı rol oynayır. Təsadüfi deyildir ki, dövlətimiz tərəfindən **22 iyul – Azərbaycan Milli Mətbuat və Jurnalistika günü, 6 noyabr isə - Azərbaycan Televiziyası və Radiosu günü** kimi qeyd edilir.

Psixoloq məsləhəti. 1) Hər gün qəzet oxuyun (təkcə idman yeniliklərini yox). 2) Həftədə ən azı bir ümumi - həftəlik xəbərlər, yeniliklər jurnalı, ya da xüsusi (məyyyənlə sahə ilə bağlı - “İqtisadiyyat” və s.) jurnalı oxuyun.

Tələbələrin nitqi üzərində aparılan uzunmüddətli müşahidədən belə bir nəticəyə gəlmişik ki, onların danışığı, şifahi nitqi müasir tələblərə cavab verəcək dərəcədə aşağıdır. Danışqlarında və ifadəli oxusunda qüsurlar vardır. Bu qüsurların böyük bir qismi tələffüzlə bağlı olub, özünü, əsasən, iki şəkildə göstərir: 1) kitab tələffüzü; 2) yerli dialektə xas olan tələffüz.

Sözlərin kitab dilində tələffüzü tələbələrin oxucu və müəyyən mövzu üzrə danışığı zamanı özünü göstərir. *İntonasiya, morfolojiya, kollektiv* kimi sözlərin yazıldığı kimi tələffüzünə tələbə nitqində tez-tez təsadüf edilir. İfadəli oxu zamanı (daha çox şeirlərin əzbər söylənilməsində) tələbələr *candan, arandan, məndən, səndən, başlayır, işləyir* kimi qrammatik formaları orfoqrafiyaya əsasən tələffüz edirlər.

Tələbələrin nitqində geniş yayılmış qüsurlardan biri sözlərin adi danışq dili və dialektə uyğun işlədilməsidir. Məsələn, *vastə, varaq, dərmən, qruppa, manut, çöyürmək, sərhəd, fayız* və s. .

Bu qəbildən olan qüsurların bir qismi vurğunun düzgün deyilməməsi ilə bağlıdır. Məsələn, *ö* xu, m*â* nevr, M*î* sir, ped*â* qoq, nəz*â* riyə, *i* ndi, T*ö* lstoy, kaf*e* dra, op*e* ra, Ş*â* mo, İngilt*ə* rə və s. .

Nitq mədəniyyəti ilə bağlı məsələlərdən biri də ifadəli oxudur. Müasir tələbələrdən həm nəzm, həm də nəsr əsərlərini dilimizin intonasiya normaları əsasında oxuya bilmək tələb olunur. Lakin müşahidələr göstərir ki, ifadəli oxu baxımından da tələbələrin nitqi istənilən səviyyədə deyil. Monotonluq, süstlük, həddindən artıq sürət və ya aşağı tonla danışmaq, oxumaq, diksiyanın pozulması, kitab tələffüzü, intonasiyaca kasıblıq və s. qüsurlar tələbə oxusu üçün xarakterikdir.

Haşiyə çıxaraq qeyd etmək istəyirəm ki, insanın orfoepik normalara nə dərəcədə əməl edib-etməməsi onun şəxsiyyətini müəyyənləşdirməyə əsas verən parametrlərdən biridir.

Canilər öz xarici görünüşlərini dəyişdirəndən sonar yalnız onların nitqini təhlil etmək yolu ilə şəxsiyyətlərini müəyyənləşdirmək olur.

Nitq və orfoepik normalar hüquq dilində, kriminalistikada (cinayətlər haqqında elm) insanın barmaq izi kimi mühüm əhəmiyyət daşıyır.

Buna görə də, kriminalistika nitq mədəniyyəti ilə çiyin-çiyinə addımlayır; nitqi təhlil edir, öyrənir. Sözümlərin qüvvəti olaraq, bir faktı yada saraq: Yaponiya mətbuatının verdiyi məlumata görə, 1970-ci ildə Yaponiyanın bütün sakinlərinin səsini, tələffüzünü "Milli orfoepiya" adı altında yazıb saxlamaq istəyirlər. Çünki canilər cinayət törədərkən əlcəklə işləmişlərsə, onların kimliyini barmaq izi ilə yox, ancaq səs və tələffüz xüsusiyyətləri ilə müəyyənləşdirmək olar.

ƏDƏBİYYAT

1. Əfəndiyev R. Bəsirətül əfal, Bakı, 2001.

2. Süleymanlı M. Heydər Əliyev və Azərbaycan mədəniyyəti. // Elmi əsərlər, Bakı, 2013, s.118-119.

3. Tağızadə Z., Xosayev X. Müxtəsər üslubiyyat. Bakı, 1933.

4. Самин Д. Сто великих научных открытий. Москва: «Вече», 2002, 480 с.

Açar sözlər: üslublar, termin, mətbuat, məcaz, publisist və bədii üslublar.

Ключевые слова: стили, термин, пресса, метафора, публицистический и художественные стили.

Key words: styles, terminology, press, metaphor, journalistic and artistic styles.

STYLES OF LITERARY LANGUAGE

(Lecture material "Business and academic communication in the Azerbaijani language" in technical universities)

SUMMARY

Style is the person himself. (J. Buffon). The metaphor has a very ancient origin. Because it was formed on the basis of the worldview of ancient people, their attitude to nature. It is a Greek word meaning "curve". In "Litabi Dada-Gorgud" 142 artistic designations were developed 1294 times, 48 comparisons 73 times, 76 metaphors 174 times. The article then provides interesting information on the formation and development of the publicist style. The semi-styles of the publicist style are analyzed.

Rəyçi: prof. K.Bəşirov